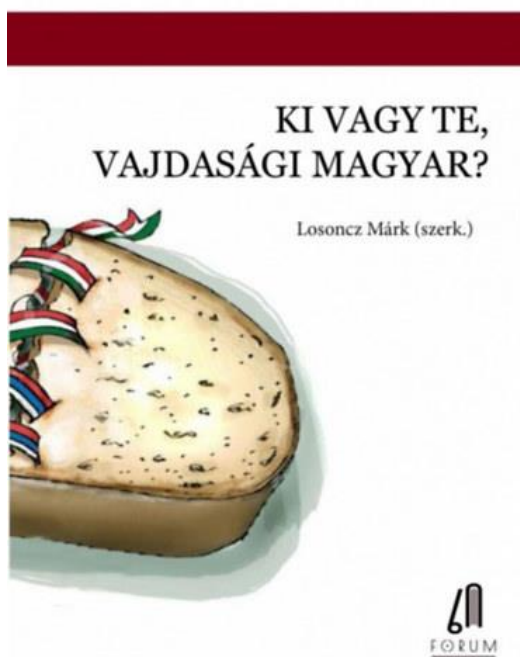

Forrás: <http://www.folyoirat.tortenelemtanitas.hu/2018/05/devavari-zoltan-negy-nemzedek-nyomorusaga-08-03-09/>

Dévavári Zoltán

Négy nemzedék nyomorúsága

Reflexiók, töprengések, kérdések és dilemmák a Ki vagy Te vajdasági magyar? című kötet kapcsán¹

Nehéz feladatra vállalkozott 2015-ben Losoncz Márk, amikor szétküldte a felkérését, az akkor még csak tervbe vett kötethez, amely Székfi Gyula révén 1939 ősze óta szinte állandóan aktuális *mi a magyar?* kérdés logikai síkján az ún. *vajdasági/délvidéki* – kisebbségi – magyar identitást, én-képet kívánta/kívánja jelen és a múlt tükrében körbejárni.

Azért tűnt embert próbáló feladatnak, mert nagyjából Losoncz szétküldött levelével párhuzamosan törtek elemi erővel a felszínre, és kulminálódtak a Szerbiában élő magyar etnikum közéletében azok a feszítő- és törésvonalak, amelyek mögött a személyi ellentéteken túl éppen a kötet címe által is megfogalmazott kérdés lényegi, annak a mélységeig hatoló narratív értelmezése áll(t). Egy ilyen, a végletekig kiélezett, személyeskedésekkel is terhelt

időszakban természetszerűen a realitással való szembenézés, annak kimondása, a lényegi kérdések feltevése, azok esetleges megválaszolása, vagy csak a szubjektív, az egyéni érzéseken alapuló vélemények sokak részéről történő nyilvános felvállalása nem kecsegtetett sok sikerrel.

Ennek ellenére maga a kötet, amely – elsősorban a nemzetközi szintén zajló események összefüggésében gyorsan és rohamosan változó, átalakuló, sokszor nehezen is érthető és értelmezhető jelent eredményez, s ebből adódóan szinte mindent és mindenkit elbizonytalanít, és már csak ezért is különösen fontos aktualitással bír – most, két évvel később, végül is elkészült. A sorskérdéseink iránt még érdeklődő, fogékony, a mindennapi élet viharaitól, megpróbáltatásaitól és nehézségeitől még el nem fásult olvasó a kezébe veheti a könyvet, mely 300 (háromszáz) példányban az újvidéki Forum gondozásában készült, a belgrádi Donat Graf nyomdában.

Hogy végül a jóval több felkért szerző közül alig több mint tucatnyian vállalkoztak a publikálásra, annak megítélése, az egyéni döntéseik elemzése, az ok-okozati összefüggések feltárása nem tartozik a hatáskörünkbe, így el is tekintünk ettől.

A végső változatban összesen tizenhat szerző ír, vall, gondolkodik arról, hogy számára mit is jelent a vajdasági magyarság, azt önmaga, mint individuum hogyan látja, élte és éli meg, hogyan tekint annak múltjára és jelenére, a saját tudatát és létét is meghatározó főbb

Dévavári Zoltán: Négy nemzedék nyomorúsága

Reflexiók, töprengések, kérdések és dilemmák a *Ki vagy Te vajdasági magyar?* című kötet kapcsán

kulcskérdésekre, csapásirányokra, s végül hol helyezi abban el – ha úgy tetszik – a szülőföld és az önnön identitását. (Érdemes azért egy zárójel erejéig azt is megjegyezni, hogy a tizenhat szerző közül nyolc – tehát a fele a vállalkozóknak – a sors sodrása, a kétlaki lét kézzelfogható ténye miatt jelenleg nem tekinthető feltétlenül a régióban életvitelszerűen, állandóan és kizárólagos jelleggel ott élőknek.)

A kötetben olvasható publikációk megrendítően őszinte önvallomások, a tudomány és a szépirodalom határán egyensúlyozó gondolat-levezetések, valamint a tudományosság minden kritériumának eleget tevő nagyívű áttekintő összegzések. Egy közös pont kétségtelenül van bennük. Szinte minden írásból kitetszenek a *kérdések és a kétségek* – ahogyan az egyik szerző, Radics Viktória, fogalmaz indító mondatában,² de egyben a dilemmák is –, igaz, ezt már én teszem hozzá.

Nem véletlenül, mert magának a kötetnek a címe értelmiségi körökben eddig is, s vélhetően ezután is sokat boncolgatott kérdése a – *Ki vagy Te, vajdasági magyar?* számos értelmezésre, narratívára, vitára ad(hat) okot. Én úgy látom, hogy az identitás tudata alapvetően az egyén illúziója, érzelmi kötődése, ennél fogva egy megfoghatatlan, bizonyos szempontból tudatosíthatatlan identitásformája, s éppen ezért az egyéni, személyi aspektust kívülről körbejárni teljességgel lehetetlen vállalkozás. Engedni, elfogadni és tisztelni kell hát azt, hogy mindenki úgy élje meg, valljon és gondolkodjon erről a kérdésről, ahogyan az a legmélyebb belső lényéből jön.

A címben feltett kérdésre ezért nem kívánok válaszolni, a kötetben megjelentekkel, az ott leírtakkal pedig polémiába is bocsátkozni. Ehelyett arra teszek kísérletet, hogy az abban leírtak kiegészítéseként immáron a négy nemzedéket sújtó, életükre hatással bíró néhány kulcsfolyamatot, determináló tényezőt, kényszerpályát történelmi narratívában ragadjam ki a magam eszközeivel.

Szigorúan történelmi szempontból úgy látom, hogy a jelen vonatkozásában, 2017-ben, politikai értelemben mindkét terminus – a *Délvidék*, illetve a *Vajdaság* is meghaladott. Ez persze nem jelenti azt, hogy ezeket a fogalmakat nem kell, nem lehet és nem is ildomos többet használni, éppen ellenkezőleg; a múlt időszakában világos periodizáció és idősík alapján mindkettőnek létjogosultsága van.

Történetként az 1918 után 1944-ig az ismert történelmi tények, valamint a két világháború revíziós törekvései, illetve az első délszláv állam állandóan változó közigazgatási beosztása, kiforratlansága, valamint a második világháborúban bekövetkezett újabb impériumváltások miatt, személy szerint hajlok a Délvidékkel, mint történelmi fogalommal való operálásra.

Azért, mert a Vajdaság, mint valós politikai szubjektum csak az ezt követő időszakban létezett közjogilag, amely végül az 1974-es jugoszláv alkotmánnyal teljesedett ki, hogy aztán 1988. október 6-án az ún. *joghurtforradalommal* megszűnjék.³ (Egyszer talán érdemes lenne majd annak is utánajárni, megvizsgálni és mérlegelni, hogy az akkori jugoszláv vezetés az alkotmányreformnál a belső feszültségek kényszerítő hatásai mellett egyáltalán mérlegelte-e, számolt-e a nem sokkal később, 1975. augusztus 1-jén Helsinkiben aláírt, a határok sérthetetlenségét kimondó záróokmány nemzetközi következményeivel. Ez a kérdés alapjaiban nem a jugoszláv tagköztársaságok miatt, hanem a Szerbia keretén belül de facto és de jure teljes autonómiát élvező Vajdaság és Koszovó kérdése miatt érdekes.)

Politikai és közjogi értelemben Vajdaságról tehát 1945 (vagy inkább 1947-től, a párizsi béke életbelépésétől) és az 1988 közötti időszakról beszélhetünk. Az ezt követő, tehát az 1988-tól 2000-ig, majd 2000-től napjainkig tartó rövid, ugyanakkor világosan és élesen elhatárolható két periódus, a látszatautonómia időszakai, a külső és a belső politikai viták,

megfontolások, döntések ellenére politikai értelemben egy teljesen új fejlődési, jelenleg is formálódó, rendkívül képlékeny történelmi szakasza, korszaka a térségnek.

A ma tekintetében arról a Vajdaságról, amely 1974 és 1988 között létezett, tehát sem politikai, sem gazdasági, sem etnikai szempontból nem beszélhetünk. Talán eljött az ideje, ahogyan azt Losoncz Alpár, igaz, más kontextusban írja átfogó tanulmányában, – *a régítől való elbúcsúzásnak*.⁴

A hektikus mozgások, a belső átalakulások, amelyek alapvetően mégiscsak a nagyhatalmi politika küzdőterén a befolyásért és a hegemoniáért vívott harc mezején dőlnék el, jelenleg arra mutatnak, hogy az 1974–1988 közötti nagyfokú – már-már szinte teljes és egész – vajdasági autonómia visszaállításának a realitása, már csak a Koszovóban történtek miatt⁵ is, (ami éppen az 1975-ös Helsink-i záróokmány elveit írja felül) nem több pusztán illúzió és ábrándnál.

Ezért nehéz az elmúlt majd három évtized, de különösen az elmúlt tizenhét év esetében a jelenleg látszatautonómiával rendelkező Vajdasággal, mint politikailag releváns földrajzi fogalommal és egységgel operálni.

A jövő kérdésében a dilemmát csak fokozza, amit – más aspektusokból bár, de – egyre több biztonságpolitikával foglalkozó történész is felismert. Nevesül az, hogy az 1990. október 3-a után az európai politikában újra meghatározó, domináns erővé váló egyesült Németország a közép-kelet európai térségben alapvetően a kisállamok rendszerében érdekelt.⁶ Hogy mit hoz a jövő, azt nem tudjuk, s nem is bocsátkozhatunk találgatásokba már csak azért sem, mert a régió, a Balkán egésze, a nagyhatalmak rivalizálása és érdekei mentén, valamint a kulturális ütközőpontok következtében napjainkban is állandóan formálódik, változik.

Láthatjuk; a Vajdaság – elsősorban a politikai és a gazdasági értelemben vett bizonyos szintű jóléti, illetve kiszámítható biztonságot nyújtó Vajdaság – az, amely 1974 és 1988 között létezett, a jelen tekintetében már nem több pusztán *mítosznál*. Ezért vélem úgy, hogy az az emberi érzés, gondolatvilág, amely akarva-akaratlanul is saját gyökerének, saját kisebbségi identitása meghatározásának a definiálásakor ide nyúl vissza, a jelen tekintetében csupán illúzió – a megszépítő múlt visszavágása.

Vajdasági, mint identitás akkor létezik, ha nem vagy a Vajdaságban – írja Szerbhorváth György⁷ a kötetben megjelent, sok esetben tabunak számító kérdéseket boncolgató tanulmányban. És valóban, ha jobban belegondolunk, a tudat, az öndefiníció, a sorsközösség, a rég elvesztett valahová tartozás és az ezer sebből vérző, leépülő egykori értékrend és a felemás, atomjaira hullott, már rég felélt egykori jólét illúziója és hangoztatása elsősorban a térség elhagyása, a távoli egyedüllét, a sokszor kínzó magány, a honvágy óráiban, hónapjaiban erősödik fel.

A mindennapi életszerű küzdelmek, a napi nehézségekkel való szembesülés, azok megoldása közben vajmi keveset gondolkodhat a hétköznapi ember például Szabadkán vagy Nagyikindán ezekről a kérdésekről. És itt vetődik fel akaratlanul is a kérdés, hogy 2017-ben, ebben a kiszámíthatatlan, máról-holnapra élő világban, a közös sorskérdéseken és a múlt kollektív élményein túl egyáltalán mi lehet még a közös itt és most az észak-bácskai és a közép-bánati magyar ember között? Vagy ez így önmagában bőven és éppen elég? Vagy nem? Borzasztóan nehéz, sőt fájdalmas kérdések ezek, s szinte lehetetlen ezzel bármit is kezdeni.

Ez a vidék mindig perifériának számított. Az ebből fakadó, sokszor és sokak által ostromozott és kárhoztatott Pest-centrikusság azonban nem Trianon következménye. A valós okai 1526-ig, a történelmi magyar állam első összeomlásáig, az ország három részre

Dévavári Zoltán: Négy nemzedék nyomorúsága

Reflexiók, töprengések, kérdések és dilemmák a Ki vagy Te vajdasági magyar? című kötet kapcsán

szakadásáig, a Hódoltság másfél évszázados, a mára is hatással lévő megtörténtével és megértésével tárhatóak fel és érthetőek meg.

A mohácsi összeomlás következtében ezt a vidéket lényegében elkerülte a reformáció első hulláma, a felvilágosodás tanai is csak késéssel érhettek el, a történelmi magyar arisztokrácia és az eredetileg itt élő, honfoglalás kori magyar etnikum leszármazottjainak a megsemmisülésével – Erdéllyel vagy a Felvidékkel ellentétben – pedig szétfeszült az egységes magyar államiság kerete és az összetartozás tudata. Függetlenül a XVIII., XIX., vagy a XX. századi telepítésekől, végeredményben itt ma mindenki, minden náció, s minden egyén néhai bevándorló leszármazottja, ennél fogva valahol sorstalan és gyökértelen.

Ez a táj – nem feltétlenül önszántából – mindig is befogadó, de egyben kibocsátó is volt. Az el- és bevándorlási hullámok az elmúlt öt évszázad állandó kísérői, kötelező kellékei voltak. A vidék leszakadottsága, peremhelyzete, a „*magyar ugar*” lemaradása, elmaradottsága a történelmi sorsfordulók mellett ebben is keresendőek.

A négy nemzedék szellemi és anyagi nyomorának egyik fő oka az impériumváltásokon túl éppen az, hogy az elmúlt évszázadok során sosem volt elegendő idő a lényegi modernizációs hullámok kiteljesedésére, a fejlődési síkon való előrelépésére. Amiből végül is – mindent összevetve – nem is volt olyan sok, mindössze kettő.

Mielőtt még ebbe belemélyednénk, annyit azért előljáróban vetítsünk előre, hogy a két modernizációs kísérlet számos eltérősége mellett legszembetűnőbb különbség mégiscsak az volt, hogy míg az első alapjaiban egy alulról, a körülmények szerencsés egybeesése miatt spontán kibontakozó és végbement, több évtizedes organikus fejlődés kiteljesedése, addig a második alapjaiban egy felülről, a regnáló hatalmi elit részéről indukált és végbevitt folyamat volt.

Az első az 1867 után, a kiegyezést követő – az idők távlatából napjainkra szintén megszépülő és sokszor naiv romanticizmussal kísért – „*boldog békeidők*”, amikor a társadalmi és szociális feszültségek, a belső ellentétek és ellentmondások ellenére valóban és minden kétséget kizáróan *volt és létezett egy kor és élt egy nemzedék*, amely megpróbált felzárkózni a centrumhoz; építette, formálta, iparosította, polgárosította, művelte ezt a tájat. Ezt törte meg aztán 1914, hogy az 1918–1920-as impériumváltás végérvényesen félbeszakítsa, leépítse és megsemmisítse.

A modernizáció másik nagy „*aranykora*”, amelyhez a történelmi közelség miatt önnön identitásuk meghatározásánál ma is sokan viszonyítási és igazodási pontként nyúlnak, egy ennél is rövidebb ideig, ráadásul egy teljesen másik rendszerben, mindössze tizennégy évig – 1974-től 1988-ig tartott.

A végeredményben valós autonómia periódusa kétségkívül kitermelt egy új – igaz, egypárti –, ugyan korlátozott, de valódi befolyással és hatalmi súllyal bíró, a délszláv többség által is elismert kisebbségi magyar elitet. Ez a periódus volt minden politikai felemássága és ellentmondásossága ellenére a kisebbségi magyar intézmények – itt és most csak a legnagyobbak közül említsük meg: a Forum Könyvkiadót és Magyar Tanszéket – valódi virágkora, a szellemi prosperitás, pezsgés időszaka.

A felszínt megkaparva, a viszonylagos jólét és a látszólagos prosperitás ellenére azonban ezen a tájon, a Bácskában és a Bánságában, hat évtizeddel Szentelekynak és Dettrenek a trianoni szétszakítottság állapotában az egységes magyar irodalommal kapcsolatos vitája⁸ után még mindig *hiányoztak az ősi kolostorok, évszázados kollégiumok, hírhedt lovagvárak, görnyedt, legendás dómok vagy templomok, France-i könyvesboltok, fontainebleau-i erdők, ezen a józan, disznóól szagú földön sohasem éltek nótázó igricek,*

ferde kucsmás kurucok, sárga szakállú ötvösök, magas homlokú hitvitázók vagy finom ujjú humanisták.

Mindent összevetve, történelmi mércével mérve, végeredményben ez a második, felülről indukált nagy modernizációs kísérletet is elbukott. A mélységig, a széles társadalmi rétegekig, a tömegekig maximum csak annyiban jutott, juthatott el, hogy az 1945-ig még zömében *agrárproletár* magyar kisebbség jelentős és nem elhanyagolható részét betelerlte az *ipari proletariátus* sorába.

Minderre súlyosbító hatással voltak az időközönkénti impérium- és rendszerváltások, a mindenkori hatalmi eliteknek a tájhoz, az itt élőkhez való hozzáállása, a már ismert és kevésbé ismert hatalmi technikák és mechanizmusok gyakorlatban való alkalmazása, egyes kiélezett időkben és helyzetekben pedig a *vér és a nyers erőszak kultusza és diadala, a vesztesek büntudata és a képzelt győztesek hatalmi gögje*.

A sorsfordulók szenvedélyeiből, a hontalanság, a gyökértelenség és a sorstalanság tudatalatti érzéséből táplálkozó traumatizált nosztalgia következménye napjaink egyik kézzelfogható jelensége a mobilitást magával hozó állandó, immáron négy nemzedék szinte egészét felölelő elvágódás érzése, az elvándorlás ténye. Vajon elégséges-e a kollektív tudat és az identitás szívárványszerű illúziójának a megléte az otthon maradottak elvágódásának és kitántorgásának a megfékezésére?

Vagy a másik oldalról nézve: vajon van-e, s milyen erős a kitántorgottaknál a kétségtelenül meglévő visszavágódás hazatérésre is serkentő, azt végül eldöntő, meglépő és beteljesítő érzése a *gastarbeiteri*⁹ kitaszítottság és gyökértelenség stigmatikus világában? Vajon be- és felvállalható, meghozható-e az önként vállalt új sorstalanság áldozata a kiszámítható(bb) anyagi jólét, prosperitás és gyarapodás oltárán?

A kérdésre naponta kapjuk meg mindannyian a kézzelfogható választ. Ha máskor nem, hát legkésőbb akkor, amikor a harmadik és a negyedik nemzedék tagja Budapest, Bécs, München és London, vagy az internet virtuális utcáit járva a Facebookon akarva-akaratlanul is azzal szembesül, hogy a távoli, messzi idegenben több ismerőssel fut össze, mint odahaza, az egykori törzshelyének számító, egyelőre még be nem zárt kávézójában, vagy az éppen bezárásra készülő kocsmájában.

Mert ma már a kulcskérdés nem az, hogy „ki vagy Te, vajdasági magyar”, hanem sokkal inkább az, hogy „hol vagy Te, vajdasági magyar”.

JEGYZETEK

¹ Az írás megjelent az Autonómia hírportálon 2017 októberében: <http://hu.autonomija.info/devavari-zoltan-negy-nemzedek-nyomorusaga/>

² RADICS Viktória (2017): *Éjszakai Válasz*. In: Ki vagy Te, vajdasági magyar? Forum Könyvkiadó, Újvidék, 168.

³ 1988. október 6-án volt Vajdaságban az úgynevezett joghurtforradalom, amelynek következményeként megszüntették a Vajdaság autonómiáját a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságban. A koszovói szerbekből álló tüntetők agresszív fellépésének következményeként lemondott a vajdasági vezetőség, s megkezdődött a szerbiai centralizáció, mely az 1990. évi központosító alkotmányba, majd súlyos délszláv polgárháborúba torkollott. (A *joghurtforradalom* elnevezés onnan ered, hogy a tüntetők joghurtos dobozokkal dobálták meg a vajdasági parlament épületét.) (A szerk.)

⁴ LOSONCZ Alpár tanulmányának fókuszában éppen a vajdasági magyarság tudatára ható jugoszláviai lét kérdése áll. Lásd: LOSONCZ Alpár (2017): *Az autonómia/heteronómia horizontja*. In: *Ki vagy Te, vajdasági magyar?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 85-124.

⁵ Ezt a kérdést ráadásul éppen napjaink katalán eseményei helyezik újra a fókuszpontba, felvetve megannyi kérdést.

Dévavári Zoltán: Négy nemzedék nyomorúsága

Reflexiók, töprengések, kérdések és dilemmák a Ki vagy Te vajdasági magyar? című kötet kapcsán

⁶ Lásd ezzel kapcsolatban például a rendszerváltás kori magyar kormány mozgásterét, megfontolásait: SÁRINGER János (2017): *Az Antall-kormány és egyes regionális együttműködések Európában*. In: VERITAS Évkönyv, 2016, Magyar Napló, Budapest, 349-363.

⁷ SZERBHORVÁTH György (2017): *A Vajdaság – egy mítosz vége*. In: *Ki vagy Te, vajdasági magyar?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 183.

⁸ Ebben az 1927-es polémiaiban Dettre János a „vajdaságinak” mondható nézeteket, a vajdaságiságot tagadókat pedig Szenteleky Kornél képviselte. (A szerk.)

⁹ Vendégmunkás (A szerk.)